

Hänvisning

ÅLR 2024/6297

Kontaktperson

Pia Sjöberg

Eckerö kommun

Byggnadsinspektionen

Södra Överbyvägen 8

22270 ECKERÖ

Ärende

Kulturmiljöinventering inför detaljplan för del av Storby, Eckerö**Ärende**

Ålands landskapsregerings kulturbyrå har på Eckerö kommuns begäran genomfört en kulturmiljöinventering inför detaljplaneändring av fgh 19:2, 23:21 och 23:23 samt del av 12:113, 15:63, 16:19 och 23:50, kvarter 3,7 och 12 i Storby by (406) i Eckerö kommun. Inventeringen omfattar värdefulla kulturmiljöer, byggnadsgrupper och enskilda byggnader.

Utlåtande

Kulturmiljöinventeringen utgör ett underlag för planarbetet. Formuleringen av planbestämmelser ankommer dock på den av kommunen anlitade planarkitekten. Syftet bör vara att ge förutsättningar för bevarande av de kulturhistoriska värdena samtidigt som användning, utveckling och nybyggnation ska vara möjligt, med beaktande av bestämmelserna om detaljplan och byggande PBL.

Planbeteckningar bör i första hand utgå från de gemensamma planbeteckningar för Åland som antagits av landskapsregeringen. Beteckningarna kan vid behov kompletteras både med förtydligande bestämmelsetext och med nya beteckningar som motsvarar det aktuella behovet.¹

Planrekommendationer

Information om de tidigare utpekade **KM1: Ec 6.1 Storby** (Kulturmiljöinventering 1979) och **KM2: Landskapsintresse Storby-Eckerö** (2021) bör införas i planbeskrivningen och kan även markeras på plankartan. De omfattar hela den norra delen av planområdet, norr om Nyckelpigsgränd. Eftersom de till övervägande del sammanfaller inom planområdet är det tillräckligt att markera KM2: Landskapsintresse Storby-Eckerö på kartan. Denna områdesavgränsning har större aktualitet.

¹ Planbeteckningar för Åland 2005. Ålands landskapsregering (utg.) 2005. Tillgänglig via <https://www.regeringen.ax/infrastruktur-kommunikationer/bygga-bo/samhallsplanering>.

Information om **värdefulla byggnadsgrupper och enskilda byggnader (K1-10)** bör införas i planbeskrivningen. Beteckningen /BK (Kvartersområde för kulturhistorisk byggnad) kan läggas till planförslagets respektive områdesbeteckningar med hänvisning till planbeskrivningen.

Postvägens äldre sträckning bör markeras på plankartan för att markera dess kulturhistoriska betydelse.

Stengärdsgårdar inom planområdet bör uppmärksammas i planbeskrivningen. En generell planbestämmelse om bevarandeskydd för samtliga stengärdsgårdar kan införas på plankartan för hela planområdet.

Motivering

När en detaljplan upprättas ska kommunen se till att särskilt den bebyggda miljön och landskapet värnas och används på ett ändamålsenligt sätt samt att estetiska och kulturhistoriska värden inte påverkas mer än vad som är nödvändigt.

Tillämpade lagrum

24-27, 65 §§ Plan- och bygglag (2008:102) för landskapet Åland

Landskapsantikvarie

Viveka Löndahl

Specialsakkunnig i kulturmiljö

Pia Sjöberg

BILAGOR

Kulturmiljöinventering Eckerö Storby 3.3.2025

FÖR KÄNNEDOM

Planläggare Åsa Mattsson

Ålands landskapsregering, PBL-ingenjör Pernilla Granqvist

Eckerö, Storby, kv. 3, 7, 12

KULTURMILJÖINVENTERING INFÖR DETALJPLAN 2024

Dnr: 2024/6297

Datum: 3.3.2023

PB 1060, AX-22111 Mariehamn

registrator@regeringen.ax

+358 18 25 000

www.regeringen.ax

Besiktningsdatum: 28.11.2024

Personal: Pia Sjöberg, Lars Eriksson

Byrå, enhet: Kulturbyrån

Kommun: Eckerö

By/stadsdel: Storby, kv. 3, 7, 12

Fastighetsbeteckning:

Adress:

Koordinater: ETRS-TM35FIN

Byggnad/objekt:

Ärende: Inventering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och landskap inför detaljplaneändring

☒ Fotografier

☐ Uppmättningsritningar

☐ Skisser

☐

Uppföljning:

Innehållsförteckning

Inventeringens syfte och metod	2
Historisk bakgrund	3
Kulturhistoriska värden i inventeringsområdet	4
Kulturmiljöer	4
Byggnadsgrupper och enskilda byggnader	7
Övriga bevarandevärda kulturmiljöobjekt	11
Källor och litteratur	13
Fotografier	13
Bilagor	13

Text: Pia Sjöberg.

Pärbild: Lars Eriksson. Fotot föreställer bostadshuset på fastigheten Bomans 9:7.

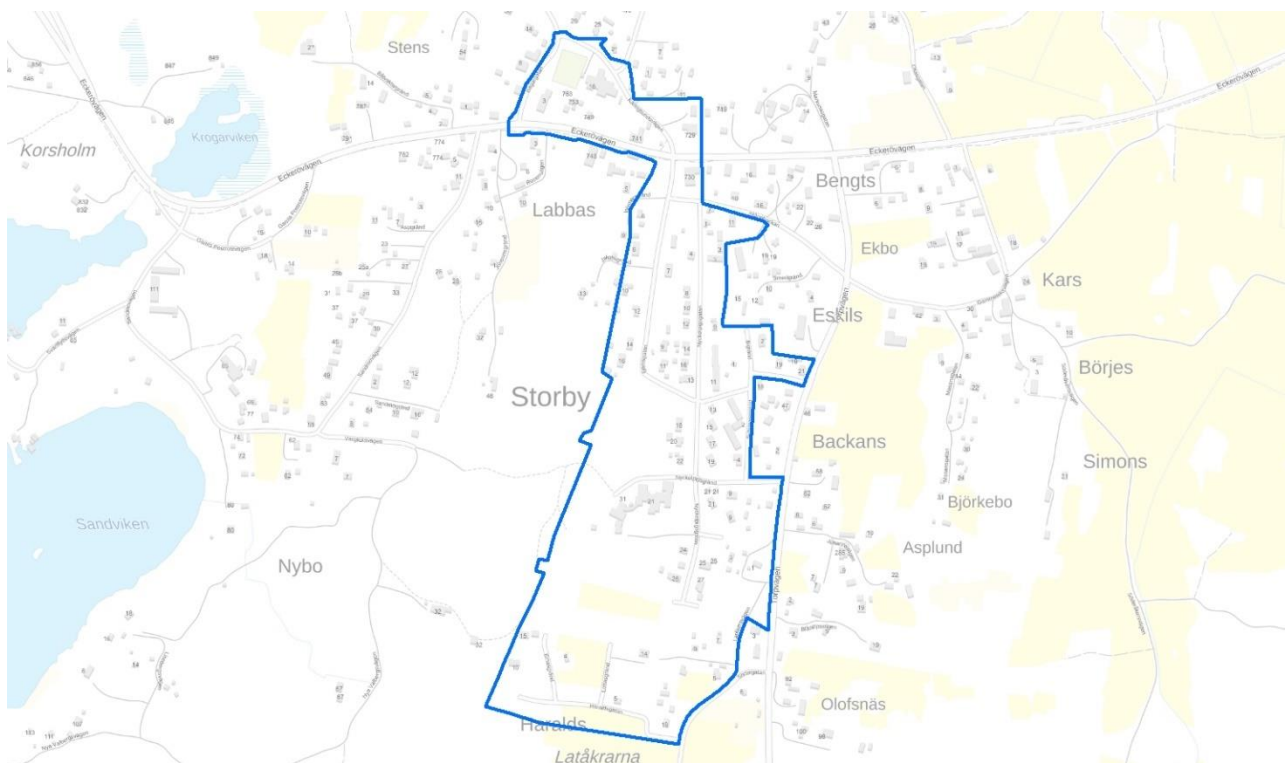
Inventeringens syfte och metod

Denna inventering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och landskap görs inför detaljplaneändring av kvarter 3, 7 och 12 i Storby, Eckerö.

Syftet är att ta fram underlag för att i planarbetet kunna uppfylla plan- och bygglagens (PBL) bestämmelser i fråga om stads- och landskapsbilden, den befintliga bebyggelsen, naturmiljön och principen om en hållbar utveckling (PBL 24 §). Vid upprättandet av en detaljplan ska särskilt den bebyggda miljön och landskapet värnas och användas på ett ändamålsenligt sätt och estetiska och kulturhistoriska värden inte påverkas mer än vad som är nödvändigt (PBL 26 §).

Det aktuella området har inventerats med avseende på kulturmiljö och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse år 1979 i samband med de kommunvisa kulturmiljöinventeringar som dåvarande landskapsstyrelsens museibyrå genomförde på planeringsrådets uppdrag.¹ Resultaten från inventeringen har dock inte implementerats i den gällande generalplanen och är därtill föråldrade. En ny inventering kopplad till det aktuella planprojektet har därför varit nödvändig.

Inventering, analys och värdering har gjorts i enlighet med svenska Riksantikvarieämbetets praxis, främst enligt deras *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* (2014) och den s.k. Unnerbäckmodellen.² Byggnadsinventering med fokus på den äldre bebyggelsen kombinerad med landskapsanalys och historisk kontext lägger grunden för tolkning och värdering av bebyggelse och kulturmiljö. Se även bilaga 1.

Inventeringsområdet, tillika planområdet, markerat med blå linje.

¹ Kulturmiljöinventering Eckerö 1980.

² Plattform Kulturhistorisk värdering och urval (2014), Unnerbäck 2002 (särskilt s. 49-108), Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Inventeringshandbok 1998 (särskilt s. 59-70).

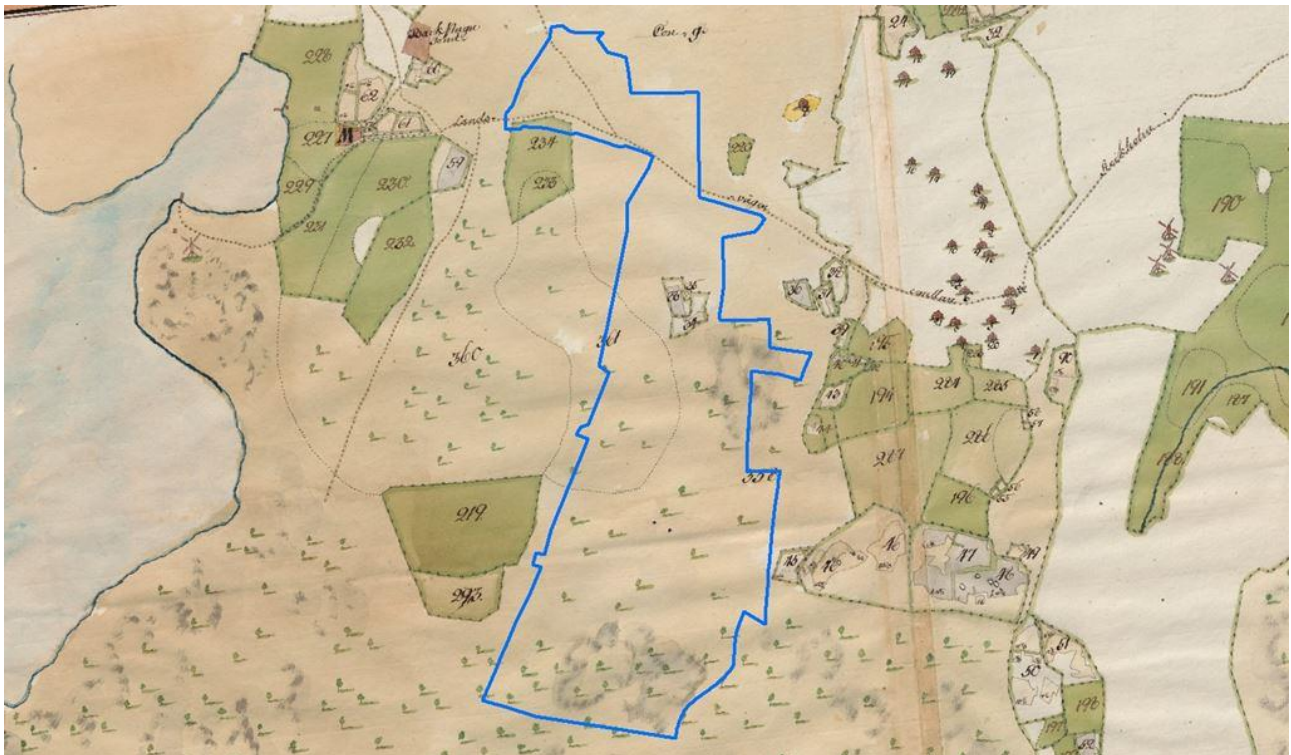
Historisk bakgrund

Storby är en för åländska förhållanden ovanlig by, med hela numrerade 23 hemman, överlägset fler än i andra åländska byar. Dessutom utgör Storby det fasta Ålands västligaste utpost på den historiska postvägen, och är även en viktig knutpunkt för resandet till Sverige idag. På 1500-talet gick byn även under namnet Eckeröby och då nämns 25 skattskyldiga i byn.³

Även till landareal och odlingsmark har Storby historiskt sett varit störst på Åland. Marken har dock i hög grad använts till ängs- och skogsbruk. Storbyborna har huvudsakligen fokuserat på djuruppfödning, skogsbruk samt fiske och sjöfart, även om jordbruket också varit en viktig del av de historiska näringarna.⁴ I Storby bodde också tjänstemän med anknytning till post-, tull-, lots- och ordningsväsendet.

Det aktuella planområdet ligger väster om den historiska bykärnan och utgjordes länge av skogsmark, med undantag för några mindre odlingslotter som brukades av inhysingar och hantverkare i byn. I slutet av 1700-talet flyttades en av gårdarna, nr 15 (Olers) till den norra delen av planområdet där skola idag finns. Först mot mitten av 1800-talet odlades marken i området söder om landsvägen upp. Då verkar också ett antal torp ha etablerats i området norr om landsvägen, runt Olers gårdstomt.⁵ Först mot slutet av 1800-talet verkar torpbebyggelse längre söderut ha tillkommit längs Torpvägen.

Kring 1980 etablerades ett villaområde söder om landsvägen, och det har successivt byggts ut med egnahemshus och radhus. I gällande detaljplaner för området anvisas ytterligare bostadstomter.

Lantmäterikarta 1772-74, Å2 6:1-31, MHA U, RA. Planområdet markerat med blå linje.

³ Sundberg 1997, s. 9-10.

⁴ Jaatinen & al. 1989, s. 49-54, 94-100.

⁵ Lantmäterikartor 1772-74, Å2 6:1-31; 1801-03, Å2 6:22-3; 1867, Å2 6:32-72. Samtliga MHA U, RA.

Kulturhistoriska värden i inventeringsområdet

Kulturmiljöer

Planområdet ligger till hälften inom två tidigare (1979 resp. 2021) utpekade värdefulla kulturmiljöer, som till stor del sammanfaller. För planområdets del är avgränsningen nästan identisk. Detta visar att den äldre inventeringen fortfarande äger en viss aktualitet. Nedan sammanfattas de för planområdet mest relevanta delarna av kulturmiljöbeskrivningarna. Områdenas avgränsning och fullständiga beskrivningar är publicerade på kartor.ax > Kulturarv.

KM1: Ec 6.1 Storby (Kulturmiljöinventering 1979)

Byn ligger på en i landskapet framträdande höjdrygg med utblick över havet i väster och öppen åkermark i öster. Den äldsta bebyggelsen finns längs östra åsslutningen. Denna del omfattar ett tjugofemtal gårdar med tillhörande uthus. Manbyggnaderna är rödmålade parstugor uppförda under 1800-talet, några utgörs av hustyper med ljus oljefärg från tidigt 1900-tal.

Bebyggelsen i byns centrum är av skiftande karaktär. I nära anslutning till hembygdsgården ligger affär, bankhus och servicestation samt skolbyggnad, vilka avviker från den gamla bebyggelsen. Söderut, avskilt från den övriga bebyggelsen, finns ett nyligen planerat bostadsområde.

Vid sidan av den ursprungliga bykärnan på vägen ner mot byns sjöviste Käringsund, utbreder sig ett tätbebyggt område av f d torp. Dessa ligger alla samlade i en rad norr om vägen. Husen, vilka är mycket välbevarade, är alla från slutet av förra seklet och början av 1900-talet.

Postvägens sträckning genom gamla bycentrat finns fortfarande bevarad. Vägen kommer in i byn vid Kars och passerar förbi de gamla gårdarna upp mot midsommarstången. Av den fortsatta sträckningen ner mot tullhuset finns endast korta vägstumpar.

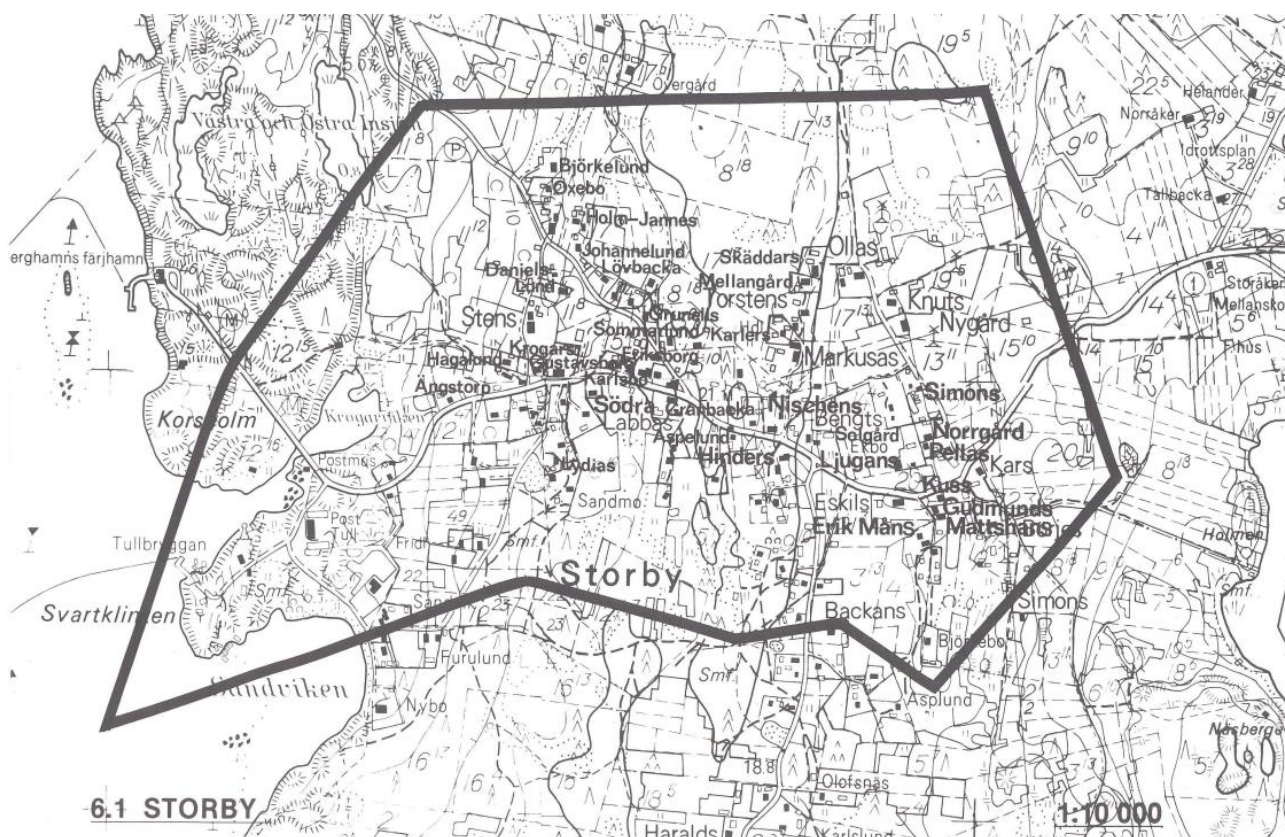
Södra Storby:

[...] Landsvägen till Torp delar byn i öster och väster. Postvägen korsar vägen och fortsätter upp mot midsommarstången på åshöjden. Vägen omges av stora ekar och askar, gårdarna grupperar sig längs vägen:

[...]

- I backen invid vägen torpet Aspelund 23:3 från slutet av förra seklet. Stället är utbrutet från Nischens. Huset har bevarats i ursprungligt skick med vitmålad tandad vindskiva och takfotsbräda runt byggnaden. Vålhallen och representativ torpmiljö.
- Midsommarstång och gammal festplats mellan Hinders och Nischens vid postvägen. Stången hålls uppe med hjälp av trästöttor och rotändan som står i en grop övertäckt med stenar. På 1800-talet lär det ha funnits tre midsommarstänger i byn. [...]
- Norr om landsvägen ner mot havet ligger Eriksborg 15:3, Karlsbo 15:7 och Gustavsborg 15 :1, alla uppförda under 1800-talet. Eriksborg och Karlsbo har likadan färgsättning, gul oljefärg med vita knutar. Karlsbo har veranda med spröjsade fönster och lillstuga i samma stil som manbyggnaden. Gustavsborg, rödfärgat hus i två våningar, från början mycket mindre, har senare påbyggts och breddats. [...]⁶

⁶ Kulturmiljöinventering Eckerö, 1980, s. 32-43.

Faksimil ur Kulturmiljöinventering Eckerö, 1980, s. 32.

KM2: Landskapsintresse Storby-Eckerö (2021)

[...] Storby utgör idag en för landskapet unikt stor by med ett stort antal välbevarade gårdar från 1800- och tidigt 1900-tal som tillsammans med byns sjöviste i Käringsund speglar en helhetsmiljö där jordbruk, fiske, och post- och tullverksamhet tillsammans utgjort förutsättningar för en ovanligt stor by med många hemman. Miljön återspeglar också den centrala roll som byn spelat för det svenska rikets kommunikationer mellan öst och väst genom den organiserade postverksamheten samt den funktion som Rysslands västra utpost som Storby innehaft efter år 1809. Post- och tullverksamhetens utveckling återspeglas genom såväl den äldre postmästarbostaden som det iögonfallande Post- och Tullhuset, postbrygga och bevarade delar av Postvägen.

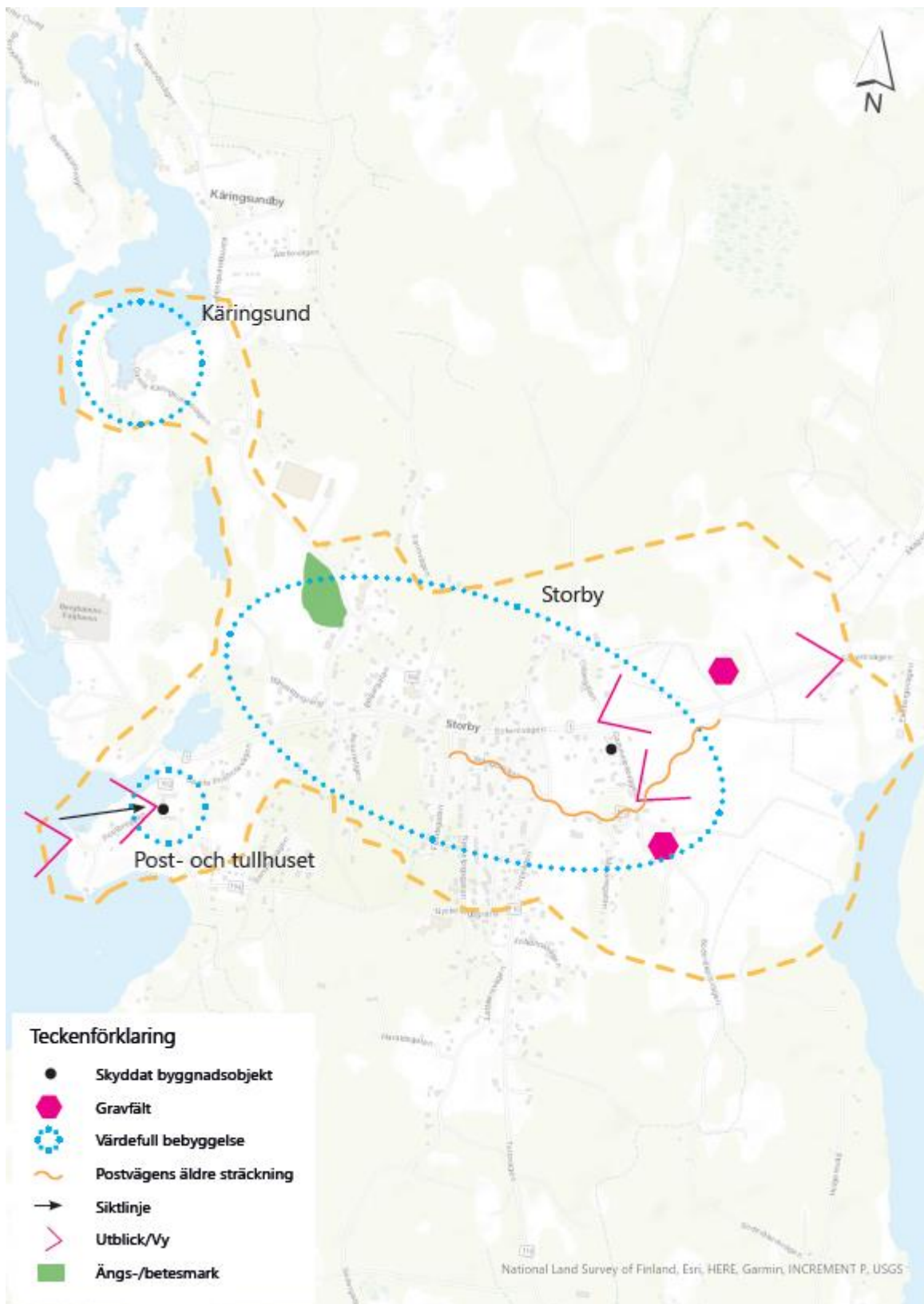
Viktiga karaktärsdrag och kvaliteter: [...]

- Bevarade delar av den gamla postvägens sträckning genom Storby mot postbryggan. [...]

Målsättning för framtida utveckling: [...]

- Den gamla postvägens sträckning och ålderdomliga karaktär är fortsatt bevarad, och möjliggör både en tydlig läsbarhet av området kulturhistoria och att färdas längs ett kommunikationsstråk med lång historisk kontinuitet.
- Den äldre bybebyggelsen i Storby bevaras och vårdas. Åtgärder vidtas för att minska risken för rivning och förfall av äldre bebyggelse.
- Storbys kulturhistoria lyfts fram och tillgängliggörs ytterligare för att stärka besöksnäring och lyfta fram lokalhistorien.⁷

⁷ Ålands landskapsintressen, Etapp 1 – 2021. Landskapsintresse Storby-Eckerö, 29.11.2021.

Faksimil ur Ålands landskapsintressen, Etapp 1 – 2021. Landskapsintresse Storby-Eckerö, 29.11.2021.

Byggnadsgrupper och enskilda byggnader

K1: Olers 15:65

Parbod, källare

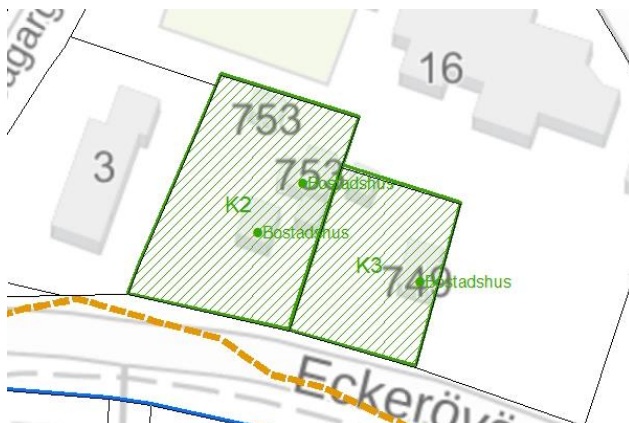
Hemmanet Olers såldes 1875 till kommunen och följande år inleddes skolverksamhet i mangårdsbyggnaden. En ny skola byggdes 1923, men båda är idag rivna.⁸ Det enda som återstår av det forna hemmanet är en parbod och källare nordost om Käringsundsvägen. Dessa har därför förutom byggnadshistoriskt värde även traditionsvärde samt miljöskapande värde på sin synliga plats i bykärnan.

K2: Karlsbo 15:7

Bostadshus, bostadshus

På gården finns två bostadshus, varav det södra uppges vara uppfört omkring 1830.⁹ Båda byggnaderna har byggnadshistoriska värden och gårdshelheten har även ett miljöskapande värde på sin synliga plats i bykärnan invid landsvägen. Särskilt det södra bostadshuset har genom sin för åländska förhållanden ovanligt höga ålder ett sällsynt-representativt värde.

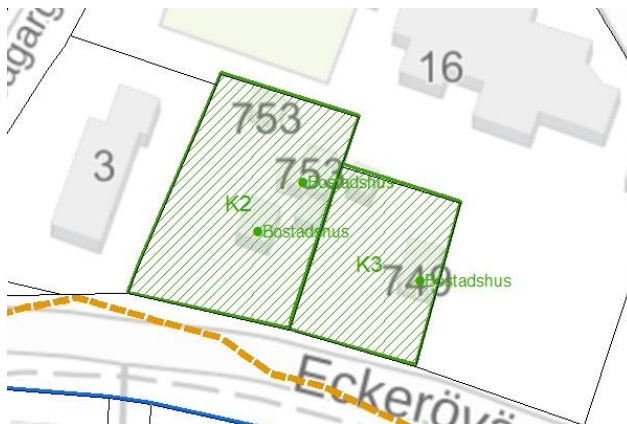
⁸ Sundberg 1997, s. 162. Ålands bebyggelse i ord och bild 1963, s. 119.

⁹ Ålands bebyggelse i ord och bild 1963, s. 119.

K3: Eriksborg 15:3

Bostadshus

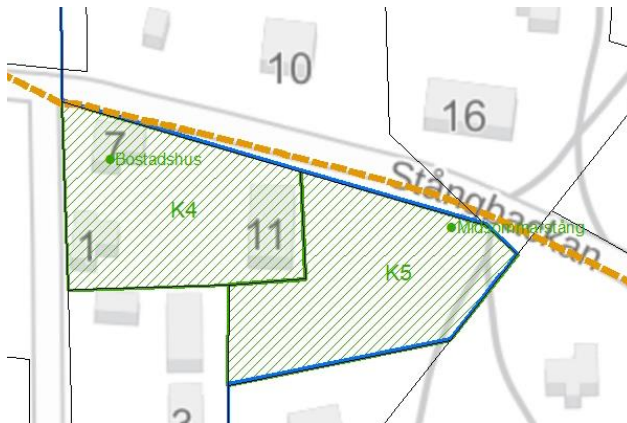
Bostadshuset uppges vara uppfört omkring 1880.¹⁰ Det har trots viss modernisering ett byggnads-historiskt värde. Det har även ett miljöskapande värde på sin synliga plats i bykärnan invid landsvägen.

K4: Aspelund 23:3

Bostadshus, stengårdsgård

Bostadshuset uppges vara uppfört 1870. Det har byggnadshistoriskt värde med en hög grad av autenticitet i den ursprungliga delen. Tillbyggnaden mot öster är till form och utseende välanpassad. Gården inramas delvis av en stengårdsgård. Gårdsmiljön har ett miljöskapande värde på sin synliga plats i bykärnan invid den gamla postvägen.

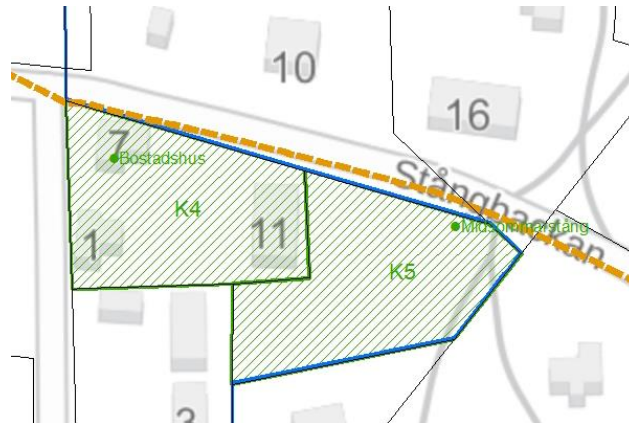
K5: Stångbacka 23:38

Midsommarstång

Festplatsen med midsommarstång är den enda återstående av tre midsommarstänger som fanns i Storby på 1800-talet. Den är också en av få midsommarstänger på Åland med rotnöl, stöttad av stag och stenar.¹¹ Midsommarstången har samhällshistoriskt värde, identitets-, kontinuitets-, traditions- och symbolvärde samt miljöskapande värde på sin synliga plats i bykärnan invid den gamla postvägen.

¹⁰ Ålands bebyggelse i ord och bild 1963, s. 129.

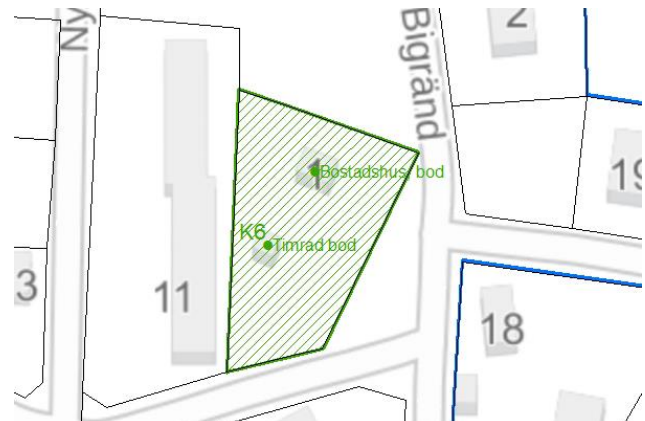
¹¹ Från fårtargubbe till rotnöl 2007, s. 101.

K6: Bomans 9:7

Bostadshus, timrad bod

Bostadshuset är en enkelstuga av traditionell typ. Både bostadshuset och den timrade boden har byggnadshistoriskt värde. De är ett typiskt exempel på den torpbebyggelse som växte fram i den här delen av Storby kring förra sekelskiftet och har därmed även ett visst pedagogiskt och sällsynt-representativt värde.

K7: Olers 15:65

Källare

Källaren har hört till ett äldre torp. Den har främst byggnadshistoriskt värde.

K8: Smf. sandplaner 878:3

Källare

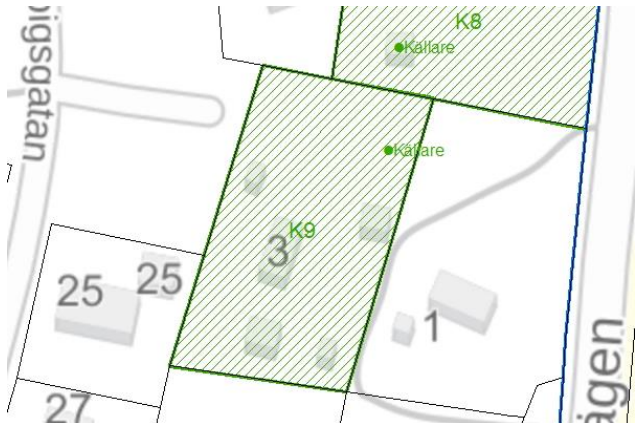
Källaren har hört till ett äldre torp. Den har främst byggnadshistoriskt värde.

K9: Skogstorpet 32:1

Källare

Källaren har hört till ett äldre torp. Den har främst byggnadshistoriskt värde.

K10: Eriksbo 18:1

Lillstuga, källare, stengärdsgård

Lillstugan och källaren utgör rester av en tidigare torpmiljö på tomten och har byggnadshistoriskt värde. På källaren finns inskriptionen "1910 I.W", vilket knyter den till en tidpunkt och en person. Därmed har den ett särskilt dokumentvärde. Längs tomtgränsen finns välbevarade stengärdsgårdar.

Övriga bevarandevärda kulturmiljöobjekt

Stengårdsgårdar

Stengårdsgårdar förekommer över hela planområdet. De utgör en viktig del av kulturmiljön och åskådliggör områdets historiska utveckling genom att visa tidigare ägo- och nyttjandegränser och har därmed ett samhällshistoriskt värde. Samtidigt har de upplevelsevärden, framför allt miljöskapande värden förstärkta av autenticitet, kvalitet och pedagogiska värden. Bevarade stengårdsgårdar är allt mer sällsynta och det är därför viktigt att skapa förutsättningar för bevarande av de som finns kvar.

Välbevarad stengårdsgård längs äldre vägsträckning (Latåkersvägen).

Postvägen

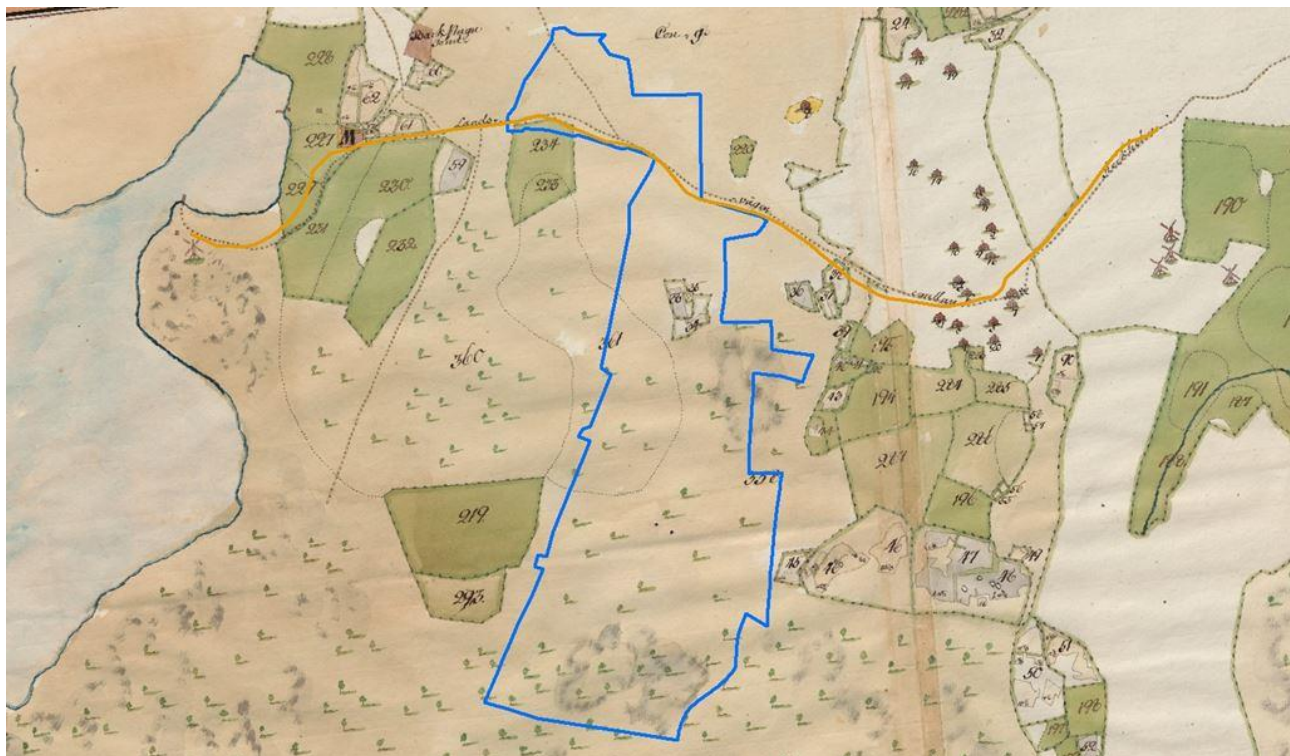
Postrutten över Åland drogs upp efter den stora postreform som genomfördes i det svenska riket från och med 1636. Storby, som var den sista anhalten på den åländska sidan innan överfarten över Ålands hav, hade en nyckelroll som accentuerades ytterligare efter 1809, då Storby kom att bli den västligaste utposten i det ryska väldet. För att markera detta uppfördes 1828 ett stort post- och tullhus med intilliggande postbrygga. I byn hade dock redan tidigare inrättats ett postkontor och gästgiveri.¹²

Den gamla Postvägens sträckning löper igenom området från väster till öster. Den sammanfaller med Eckerövägen i norra delen av planområdet och ansluter därifrån till byvägen vid namn Stångbackan. Endast på ett ställe, där den skär den nuvarande Fjärilsgatan, är den gamla sträckningen avlägsnad. Trots att just denna del av är uttraderad är det ändå viktigt att uppmärksamma Postvägens äldre sträckning längs Eckerövägen och vid anslutningen till Stångbackan. Postvägen har ett mycket högt samhällshistoriskt, traditions- och symbolvärde och därtill ett kontinuitetsvärde eftersom den fortfarande utgör en del av det befintliga vägnätet. Den tidigare landsvägsträckningen synliggör också den gamla bystrukturen på ett pedagogiskt sätt.

¹² Andersson 1999, s. 8-9, 25-26.

Karta över Postvägen, Georg Biurman 1749. Kartan tillhör "Svea Rikes Konungars Historia och Ättartal" av Johan Göransson, tryckt i Stockholm 1749. Tillgänglig via <https://digitaltmuseum.se/011024624978/karta>.

Postvägens sträckning genom planområdet mot 1772-74 års karta.

Källor och litteratur

Riksarkivet (RA)

Lantmäteristyrelsens renoverade kartarkiv (MHA U)

Mantalslängder för Åbo och Björneborgs län (T)

<https://digitaltmuseum.se/011024624978/karta>

Från fäktargubbe till rotknöl, Ålands landskapsregering Museibyrån (utg.), 2007.

Jaatinen, Stig & Arvo Peltonen & John Westerholm, *Ålands kulturlandskap – 1700-talet*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten 137, Helsingfors 1989.

Kulturmiljöinventering Eckerö, Museibyrån Planeringsrådet (utg.), 1980. Tillgänglig via

<https://kartor.regeringen.ax/dokument/km/Ecker%C3%B6.pdf>.

Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Inventeringshandbok, Riksantikvarieämbetet (utg.) 1998. Tillgänglig via

<https://www.raa.se/publicerat/9172091290.pdf>.

Ålands landskapsintressen, Etapp 1 – 2021, Landskapsintresse Storby-Eckerö, 29.11.2021. Tillgänglig via

<https://kartor.regeringen.ax/dokument/km/4.pdf>.

Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet, Riksantikvarieämbetet (utg.), 2014.

Andersson, Jan, *Postvägen över Åland*, Arkeologiska sektionen vid Ålands landskapsstyrelse (utg.), 1999.

Sundberg, Erik, *Storby – en annorlunda by*, Ålandsforskarnas publikationer nr 6, Mariehamn 1997.

Unnerbäck, R. Axel, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, Riksantikvarieämbete (utg.), Stockholm 2002.

Tillgänglig via <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1234716/FULLTEXT01.pdf>.

Ålands bebyggelse i ord och bild, Lessing, Rune (red.), Borås 1963.

Fotografier

Digitala fotografier arkiveras på kulturbyrån, Ålands landskapsregering. Samtliga fotografier är tagna av Lars Eriksson.

Bilagor

Bilaga 1. Kulturhistorisk värdering. Faksimil ur *Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Inventeringshandbok* 1998.

Bilaga 2. Karta över planområdet med kulturmiljöer (KM), byggnadsgrupper och enskilda byggnader (K) samt postvägens sträckning.

3 Kulturhistorisk värdering

Utgångspunkter

Genom att reda ut vilka kulturhistoriska värden som är förknippade med en anläggning eller en byggnad blir det möjligt att avgöra om byggnaden eller anläggningen i sig skall tillmätas något särskilt kulturhistoriskt värde och – i förlängningen – också vilka krav på skydd, hänsyn eller varsamhet som kan föreligga. En genomtänkt och välformulerad motivering baserad på de olika värdena är viktig för att skapa förståelse hos allmänhet, fastighetsägare, politiker etc. för varför ett objekt tillmätts ett särskilt kulturhistoriskt värde.

Strukturen på det värderingssystem som gäller för bebyggelseregistret utgår från begreppen *värdering*, *motivering* och *gradering*. *Värdering* är den samlade benämningen på det analyserande, motiverande och graderande förfarandet. *Motivering* är den del i värderingsförfarandet som, utifrån skilda kriterier, klarlägger en anläggnings eller en byggnads olika kulturhistoriska värden. *Gradering* utgör den del av förfarandet som handlar om att ange nivån för ett objekt på en kulturhistorisk värdeskala.

Vilka anläggningar och byggnader skall värderas?

Alla anläggningar som läggs in i registret skall värderas med undantag för de yngsta, dvs. de som är yngre än cirka 30 år. Även värdering av sådana yngre anläggningar kan läggas in i registret om önskemål finns.

Den värdering som skall göras i bebyggelseregistret gäller såväl den enskilda byggnaden som anläggningen med alla sina beståndsdelar och med hänsyn till den omgivande miljön. Detta innebär att de enskilda byggnadernas värde sammanvägs i en övergripande värdering för anläggningen som sådan. Som exempel kan nämnas en bondgård med ett tiotal byggnader. Av dessa är det kanske mangårdsbyggnaden och ett magasin som tillmätts ett särskilt kulturhistoriskt värde p.g.a. exempelvis ålder och byggnadsskick medan övriga byggnader inte tillmätts något egenvärde. Däremot har de utifrån

faktorer som skala, material, funktion och läge samt att de utgör karaktäristiska beståndsdelar i en gårdsmiljö ett slags miljömässigt värde. Detta innebär att anläggningens alla byggnader kommer att tillmätas samma värde som anläggningen om det inte finns behov av att markera att den enskilda byggnaden på ett eller annat sätt avviker och därför kräver en särskild värdering.

Yngre bebyggelse

Att det inte krävs någon kulturhistorisk värdering av bebyggelse som är yngre än cirka 30 år motiveras av att ett sådant tidsperspektiv brukar behövas för att kunna göra relevanta bedömningar av det kulturhistoriska värdet. Det utesluter dock inte att det kan finnas yngre objekt som uppenbarligen är av stort intresse exempelvis ur arkitektonisk synpunkt, stadsbilda- eller landskapsbildssynpunkt. Det finns inte något hinder att värdera sådan bebyggelse och att notera värdet i registret. I vilken omfattning den yngre bebyggelsen skall värderas avgörs efter överenskommelse mellan beställare och utförare av ett inventeringsuppdrag.

Bebyggelse inventerad enligt metoden områdesinventering

För bebyggelse som är inventerad enligt metoden områdesinventering görs ingen värdering, vare sig av området eller de enskilda byggnaderna. Registret är inte utformat för detta. I de fall en värdering ändå önskas innebär det att varje anläggning måste inventeras och registreras var och en för sig enligt samma procedur som gäller för registret i övrigt. Om värderingen anses nödvändig, kan bebyggelsen alltså inte inventeras enligt denna metod.

Motivering

Det system för kulturhistorisk värdering som Riksantikvarieämbetet arbetat fram och som idag används i större eller mindre omfattning i landet ligger till grund för hur motiveringarna av det kulturhistoriska värdet skall utformas i bebyggelseregistret. Systemet redovisas i sammandrag i tidskriften Kulturmiljövård nr 1–2/1995 (Unnerbäck, Axel och Nordin, Erik: Kulturhistoriskt värde?).

Värderingssystemet bygger på en struktur med olika delbegrepp, *grundmotiv*, uppdelade i *dokumentvärden* och *upplevelsevärden*.

Checklista för ett eller flera värden

De olika värdena är avsedda att användas som en checklista och ett redskap för att finna de för objektet relevanta kriterierna. För varje objekt kan ett eller flera värden väljas i registret såväl bland dokument- och upplevelsevärdena som bland de förstärkande och övergripande motiven. Beskrivningarna bygger på Axel Unnerbäck's manus till handbok om kulturhistorisk värdering av bebyggelse (i utdrag publicerat i ovan nämnda artikel).

Dokumentvärden

Dokumentvärden beskriver den historia en anläggning eller en byggnad kan berätta genom sin existens. Värden av det här slaget kan beskrivas objektivt. De kan eventuellt även mätas och ställas i relation till andra byggnader.

Byggnadshistoriskt värde – Värdet kopplas traditionellt samman med begrepp som ålder, ålderdomlighet och ursprunglighet. Värdet kan emellertid även vara förknippat med de förändringar och ombyggnader som format byggnaden och som ger kunskap om hur byggnaden en gång planerats, grundlagts och byggts upp, utsmyckats, inretts, ändrats och byggts om.

Byggnadsteknikhistoriskt värde – Byggnadshistoria och byggnadsteknik hör nära samman. Det finns från alla epoker där själva byggnadstekniken har ett primärt intresse som exempel på tekniska innovationer, användning av speciella material och metoder eller som ingenjörsmässigt skickliga lösningar av speciella problem. Autenticiteten är självklart mycket viktig i dessa sammanhang, likaså den pedagogiska aspekten. Funktionen är av stor betydelse för möjligheten att förstå och uppleva en byggnadskonstruktion.

Arkitekturhistoriskt värde – Värdet kan vara kopplat såväl till en enskild byggnad som till en större anläggning. Det kan avse objekt från skilda tider, som i sin arkitektoniska gestaltning på ett eller annat sätt blivit mönsterbildande eller betecknat en höjdpunkt i en utveckling, löst ett arkitektoniskt problem på ett speciellt sätt eller tillämpat en ny teknik som arkitekturskapande medium. Det arkitekturhistoriska värdet är ofta nära knutet till ett rent konstnärligt/arki-

tektioniskt värde, dock inte nödvändigtvis. I bedömningen av det arkitekturhistoriska värdet ligger naturligt nog också en knytning till den enskilde konstnärens utveckling. Sällsynthet och representativitet är kriterier som kan förstärka värdet i olika fall. Exempelvis kan det enda bevarade byggnadsverket av en viss arkitekt ur arkitekturhistorisk synpunkt vara viktigt att dokumentera och bevara även om det inte är av odiskutabelt arkitektoniskt värde.

Samhällshistoriskt värde – En byggnad eller byggnadsmiljö kan ge viktig information om samhällets historia. Värdet kan vara knutet såväl till byggnader och anläggningar som illustrerar innovationer och utgör den ”första” av sitt slag som till kvarvarande exempel på företeelser och system som inte längre existerar eller blir allt mer sällsynta i det moderna samhället. Förstärkande/övergripande kriterier av särskild tyngd är autenticitet, pedagogiskt värde och representativitet. Autenticitetsbegreppet betecknar i detta sammanhang främst bevarad funktion. Som kunskapskälla för vårt samhälles historia är det självklart ett plus om byggnaden förmedlar kunskap på ett pedagogiskt och tydligt sätt. En bred samhällsföreteelse eller ett system bör illustreras med byggnader och miljöer som är representativa och typiska.

Socialhistoriskt värde – Det socialhistoriska intresset är intimt sammankopplat med de samhällshistoriska aspekterna. Den främsta skillnaden är att det socialhistoriska intresset framför allt är knutet till företeelser som rör människans situation i samhället – byggnader och anläggningar som avspeglar hur man har levt, arbetat och umgåtts kan vara av socialhistoriskt intresse. Det socialhistoriska kriteriet kan gälla både det typiska och det mer unika och framträder ofta tydligt i det lokala och regionala perspektivet. Exempel är samlingslokaler, arbetarbostäder, skolor, fabriker och institutioner.

Personhistoriskt värde – Berömda personers livsmiljö har ofta vårdats som en viktig del i kunskapen om personen i fråga och som en konkret bakgrund och förklaring till hans eller hennes verksamhet. Autenticiteten är självklart väsentlig – särskilt då det gäller miljöer som de facto fungerat som ram för den personens speciella verksamhet. Å andra sidan kan det förekomma att en byggnad som inte längre bevarar någonting av utformning och karaktär från den tid då personen föddes eller verkade där ändå fungerar som minnesmärke.

I sådana fall har byggnaden och anläggningen blivit mer av en symbol än en konkret illustration. Anknytningen till en särskild person medför att det blir fråga om unika objekt. Det här kriteriet kan vara tillämpligt såväl i ett riksperspektiv som ett mer lokalt perspektiv.

Teknikhistoriskt/industrihistoriskt värde – Det teknikhistoriska intresset riktar sig främst mot framställningstekniken, själva processen, inom hantverk och industri medan byggnaden eller anläggningen i sig själv kan vara mera en underordnad ram kring tillverkningsprocessen än en del av denna. Ofta kan det dock vara en kombination av båda. Eftersom industrianläggningar är och har varit föremål för ständiga förändringar måste frågan om autenticitet bedömas utifrån förutsättningarna i varje enskilt fall. I en del fall kan det teknikhistoriska kriteriet, även om det är primärt, inte stå helt ensamt utan behöver vägas samman med andra aspekter som samhälls- och socialhistoriska, byggnadshistoriska, arkitektoniska och pedagogiska bedömningar.

Upplevelsevärden

Upplevelsevärden rymmer begrepp som kan karakterisera en upplevelse av en anläggning eller en byggnad. Värden av det här slaget fungerar både som självständiga värden och som förstärkning av andra kriterier.

Arkitektoniskt värde – Det arkitektoniska värdet kan vara knutet till såväl en enskild byggnad som en större miljö. Värdet kan ligga både i rent estetiska egenskaper och i det sätt på vilket ett gestaltungsproblem är löst mot bakgrunden av givna förutsättningar. Representativitet respektive sällsynthet är kriterier som egentligen saknar betydelse för bedömningen, eftersom det arkitektoniska värdet är en absolut kvalitet i sig. Naturligt nog är den arkitektoniska bedömningen dock ofta sammankopplad med den arkitekturhistoriska aspekten.

Konstnärligt värde – En byggnads konstnärliga värde ligger främst i dess arkitektur men det förekommer även att en byggnad har ett konstnärligt värde i snävare mening. I sådana fall gäller det oftast enskilda delar eller interiörer, t.ex. en fasad med rik skulptural utsmyckning eller en interiör med målningar, konstnärligt gestaltade fönster eller dylikt.

Patina – Begreppet har en vid innebörd. Med patina menas alla de spår av åldrande i form av nötning, oxidation etc. som skänker en byggnad eller ett föremål en karaktär av hög ålder och gammal kultur. Patinan har en unik förmåga att illustrera åldrande och långvarig användning och att ge människan upplevelse av en tidsdimension från nuet bakåt i tiden. Gränsen mellan patina och rent slitage är ofta otydlig och svår att uppfatta. Patina är en ömtålig kvalitet som lätt kan förstöras – och ibland utvecklas på nytt fast då i en annan form. Avlägsnas patinan återstår bara den objektiva upplysningen som byggnaden ger om sin tillkomsttid och beskaffenhet idag; dess egen berättelse och mellanliggande tiders användning och olika öden går förlorad.

Miljöskapande värde – Det miljöskapande värdet kan gälla en enskild byggnad i helhetsmiljö, t.ex. en stadskärna eller förortsmiljö, där varje byggnad av miljöskäl kan vara betydelsefull utan att ha något mera framträdande egenvärde. Vid bedömningar av jordbrukslandskapet spelar bebyggelsen miljöskapande värde en väsentlig roll. En ängslada eller torkria kan vara av stor betydelse i ett ängslandskap och har därtill ett pedagogiskt värde för att belysa hur marken tidigare utnyttjats. 1800-talets stora sammanbyggda ladugårdar utgör karakteristiska inslag och hållpunkter i det öppna jordbrukslandskapet. Miljövärdet förutsätter inte autenticitet i detalj. Miljökriteriet är aktuellt på såväl nationell som på regional och lokal nivå, men får naturligt nog särskild tyngd lokalt, i hanteringen av den egna miljön med dess näraliggande, många gånger kanske mera alldagliga kvaliteter.

Identitetsvärde – Värdet innefattar de egenskaper hos en byggnad, anläggning eller miljö som ger människan en upplevelse av trygghet, samhörighet och identifikation med sin omgivning. Identitetsvärdet är generellt oberoende av andra egenskaper och objektet behöver i sig inte kunna tillmätas andra värden. Vanligtvis finns dock en koppling till värden som miljöskapande och byggnadshistoriskt värde, kontinuitetsvärde och symbolskapande värde.

Kontinuitetsvärde – Värdet ligger framför allt i det större miljösammanhanget och illustrerar den historiska framväxten och kontinuerliga förändringen i ett levande samhälle. En stadsmiljö utan egent-

ligt egenvärde i helhetsgestaltning eller enskilda byggnader kan således ha ett kontinuitetsvärde. Den illustrerar hur staden växt fram, utvecklats, förändrats, brukats och satts istånd generation efter generation. Kriteriet kan också vara relaterat till den enskilda byggnaden och dess delar. Inom en flera gånger omgestaltad byggnad kan det vara angeläget att uppmärksamma de spår som olika tidsskeden och funktioner har avsatt och som dokumenterar ett historiskt skeende. Kontinuitetsvärdet kan knappast ges en klar och objektiv avgränsning. Den sociala upplevelsen, känslan av identitet och samhörighet med miljön är viktiga samverkande motiv, likaså social- och samhällshistoriska aspekter.

Traditionsvärde – Värdet står för en koppling till speciella händelser, skeenden eller traditioner. Ibland är det fråga om bestämda tilldragelser som givit byggnaden eller anläggningen ett klart samhällshistoriskt eller socialhistoriskt intresse, ibland gäller det mera svärdefinierade företeelser som åskådliggör byggnaden eller anläggningen som bärare av en tradition av något slag. Värdet samverkar ofta med en rad andra värden som samhällshistoriskt värde, identitetsvärde och symbolvärde.

Symbolvärde – En byggnad eller en anläggning kan utgöra en symbol för exempelvis en ort, en nation, ett begrepp eller en samhällsfunktion. I vissa fall är symbolfunktionen avsedd, i andra fall har byggnaden eller anläggningen fått betydelse som symbol för en speciell händelse, företeelse eller idé. Symbolen är i sig en pedagogisk funktion. När en symbol inte längre är tydlig och fattbar förlorar den sin karaktär av levande funktion och får ett mer abstrakt historiskt intresse.

Beroende på vilken typ av bebyggelsemiljö som behandlas kan de här presenterade värdena i vissa fall behöva kompletteras med ytterligare värden.

Förstärkande och övergripande värden

Till grundmotiven dokumentvärde och upplevelsevärde kan kopplas vissa förstärkande och övergripande motiv. Systemet omfattar fyra sådana begrepp, *äktthet*, *kvalitet*, *tydlighet* och värdeparet *sällsynthet* – *representativitet*.

Autenticitet/äktthet – Begreppet kan omfatta en rad faktorer från en objektivt konstaterad äktthet och orördhet till en mera subjektiv upplevelse av äktthet och ålder; här är äkthetsbegreppet nära förknippat med vissa upplevelsevärden framför allt patina. Begreppet innefattar både den tydliga helhetsbilden och de små detaljerna och fina nyanserna. Detta gör att äktheten ofta är ett relativt begrepp. Autenticiteten har olika innebörd beroende på grundmotivens karaktär. I en socialhistoriskt värdefull arbetarbostad ligger autenticiteten inte bara i planlösningen och den fasta inredningen utan också i de många mer eller mindre tydliga spår som generationers användning har avsatt i huset. I det fallet det är ett arkitektoniskt värde som är dominerande kan autenticiteten primärt ligga i t.ex. en orörd fasaddekor, färgsättning och planlösning som tydligt förmedlar de konstnärliga intentionerna.

Kvalitet – Begreppet kvalitet kan inbegripa flera olika egenskaper, från det rent hantverksmässiga utförandet till en närmast estetisk aspekt, som ser ett slags skönhet i en väl uttänkt konstruktion, noggrant utformade detaljer, väl valda material och ett intelligent och skickligt utfört hantverk. Kvalitet i utformning, konstruktion, hantverk och material har traditionellt tillmätts stor betydelse vid en kulturhistorisk värdering. I dagens kulturvård med dess krav på en betydligt bredare bevakning av all slags bebyggelse är kvalitetsbegreppet emellertid inte alltid lika självklart applicerbart. I en enkel fabriksarbetarkasern från sekelskiftet 1900 kan det tvärtom vara så att just bristen på ambition i teknisk och hantverksmässig kvalitet kan vara egenskaper som på ett tydligt sätt illustrerar dåtidens sociala förhållanden.

Pedagogiskt värde/tydlighet – Pedagogiskt värde och tydlighet är egenskaper som kan förstärka framför allt de historiska grundmotivens, där det ju är angeläget att byggnadens, anläggningens eller miljöns budskap går fram så tydligt som möjligt. Lika entydigt är inte sambandet med upplevelsevärden, även om tydlighet också här kan innebära en förstärkning. Den pedagogiska funktionen bygger på att ur ett svårbegripligt sammanhang lyfta fram konkreta fakta och detaljer i syfte att förtydliga; därmed sker automatiskt en överkoppling mot de mera konkreta historiskt-dokumenterade egenskaperna. Det pedagogiska värdet blir en tungt vägande faktor när det gäller att ur ett större bestånd av likartade objekt välja det mest representativa.

Samtidigt är det viktigt att inte överbetona den pedagogiska aspekten. Särskilt gäller detta i samband med upplevelsevärdena, som ofta byggs upp av en rad subtila och svårgripbara faktorer som sällan låter sig förtydligas och beskrivas i pedagogiska termer.

Sällsynthet – representativitet – Begreppet sällsynthet har varit ett ofta återkommande argument vid kulturhistorisk värdering. Det är inte ett självständigt kriterium – att tillmäta en byggnad eller anläggning ett kulturhistoriskt värde enbart för att den är sällsynt är knappast godtagbart. Däremot är det en egenskap som på ett avgörande sätt kan förstärka andra kriterier. Bedömningen av en byggnad av t.ex. ett visst arkitekturhistoriskt och miljömässigt värde kan således bli en helt annan och betydligt strängare om det utifrån t.ex. ett inventeringsmaterial visar sig att byggnaden eller anläggningen är den enda bevarade i landet av sitt slag. Naturligt nog har sällsynthetsbegreppet ofta nära förknippats med hög ålder. Bevarade profana byggnader från medeltiden och 1500-talet är i vårt land så sällsynta att de obetingat tillmäts ett kulturhistoriskt värde även om de är starkt förändrade. Väl bevarade byggnader från 1600-talet fram till 1800-talets mitt är också så sällsynta att de måste betraktas som en oersättlig del av kulturarvet. Sällsynthetsbegreppet är självfallet lika relevant för yngre bebyggelse, särskilt när den representerar speciella företeelser som en ovanlig byggnadsteknik eller ett visst socialhistoriskt sammanhang.

Begreppet representativitet kan visserligen vara en motpol till sällsynthetsbegreppet men ligger i själva verket mycket nära. Vid en bedömning huruvida en byggnad eller anläggning är representativ för en viss företeelse blir det i praktiken ofta en fråga om att göra ett urval inom en stor och väl företrädd grupp. En mycket gammal och därmed sällsynt byggnad kan i och för sig vara representativ för sin tids byggnadsskick eller för en social företeelse och därmed tillmätas ett kulturhistoriskt värde. Men den kan också vara så starkt ombyggd att den inte längre är representativ men ändå intressant på grund av sin sällsynthet eller p.g.a. att också en så fragmentarisk information från så avlägsna perioder är väsentlig. Representativitetsbegreppet är i detta fall alltså underordnat sällsynthetsbegreppet. När det gäller den kulturhistoriska bedömningen inom kategorier som ännu finns väl företrädda med ett stort antal byggnader blir representativitetsbegreppet av primär betydelse: här gäller det att urskilja vilka objekt inom beståndet som bäst representerar en viss

företeelse. Självklart kan det finnas många som fyller kraven på representativitet men det kan också visa sig att verkligt representativa byggnader är sällsynta.

Sällsynthetsbegreppet måste tillämpas med urskillning, eftersom det finns risk för att misstolkas och uppfattas som primärt i varje bevarandediskussion. Representativitetsbegreppet ställer å sin sida höga krav på överblick och detaljkunskap, eftersom det är fråga om att göra ett urval och argumentera för detta. Bedömningen av en byggnads sällsynthet eller representativitet kan göras från olika perspektiv: nationellt, regionalt eller lokalt.

Motivtext

Motivtexten är den tungt bärande delen i den kulturhistoriska värderingen då den redovisar de ställningstaganden som utgör grunden för värderingen. Texten baseras på de kriterier som bedömts vara relevanta för anläggningen och/eller byggnaden. Genom en pedagogisk utformning bör den kunna bidra till att sprida information och förståelse för de kulturhistoriska värdena.

Gradering

Utgångspunkter för graderingen

Graderingen skall hjälpa till att göra det tydligt vilken bebyggelse som från kulturhistorisk synpunkt är den mest värdefulla. Graderingen skall således vara en hjälp för dem som utnyttjar informationen i registret och som kanske inte alltid själva kan dra korrekt slutsats av den övriga kulturhistoriska information som finns i registret. Man skulle också kunna säga att graderingen ger en komprimerad bild av en byggnads eller anläggnings kulturhistoriska betydelse.

För bebyggelse som är yngre än cirka 30 år krävs, som tidigare nämnts, inte någon kulturhistorisk värdering och följaktligen inte heller någon gradering. De byggnader och anläggningar som inte värderas ges i stället en markering med innebörden att inga ställningstagande gjorts angående det kulturhistoriska värdet men att byggnaden eller anläggningen ändå är inventerad. Det är viktigt att lämna denna upplysning eftersom en ovan användare av registret annars kan tolka informationen fel.

Skala

Graderingssystemet omfattar två nivåer, nämligen bebyggelse som tillmätts ett särskilt kulturhistoriskt värde och bebyggelse som vid värderingstillfället inte tillmätts något sådant värde.

Grupp I – Byggnad eller anläggning som tillmätts ett särskilt kulturhistoriskt värde.

Grupp I samlar all bebyggelse som bedöms ha ett särskilt kulturhistoriskt värde. Ett sådant värde bygger på de kriterier som tillmätts den enskilda byggnaden eller anläggningen. De för objektet relevanta värdena skall beskrivas utförligt i den tillhörande motivtexten.

I grupp I kan ingå dels sådan bebyggelse som redan åtnjuter skydd med stöd av t.ex. kulturminneslagen (KML) eller 3 kap. 12 § plan- och bygglagen (PBL), dels bebyggelse som kan vara aktuell för sådant skydd i framtiden. dels bebyggelse som annars kan anses vara särskilt värdefull utifrån en antikvarisk bedömning. Bedömningen av vilken bebyggelse som skall ingå i grupp I behöver alltså inte följa de speciella kriterier för skyddsvärde som lagstiftaren har angett i t.ex. KML och PBL. Vilken bebyggelse som i ett senare skede bör aktualiseras för byggnadsminnesförklaring, särskilda föreskrifter enligt PBL eller någon annan åtgärd är en fråga för länsstyrelsen respektive kommunen att ta ställning till. De har därvid hjälp av den utredning om de kulturhistoriska värdena och den sammanfattande motiveringen som ingår i värderingen.

Tillval för fingergradering i tre undergrupper

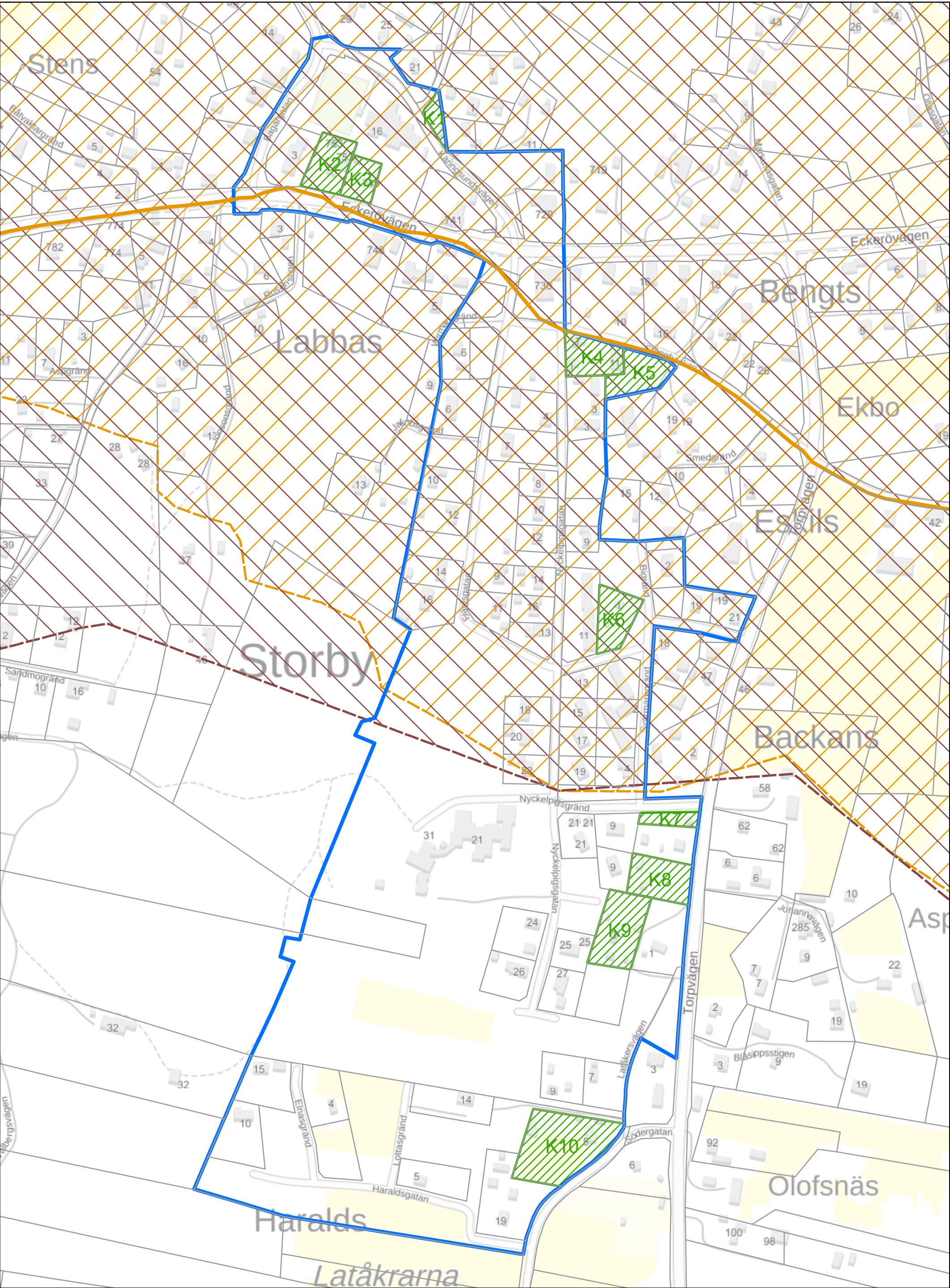
Om önskemål finns kan graderingen göras finare och delas in i tre undergrupper – IA, IB och IC. Hur undergrupperna definieras avgörs av registerföraren tillsammans med beställaren. Innebörden kan således komma att variera från fall till fall. En fingergradering kan förslagsvis definieras med utgångspunkt från de i lagstiftningen använda kriterierna så att grupp IA representerar byggnader som bedöms som synnerligen märkliga genom sitt kulturhistoriska värde eller som anses ingå i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde (jfr bestämmelserna om byggnadsminnen i 3:1 Kulturminneslagen (KML)), grupp IB sådana byggnader som bedöms som särskilt värdefulla från bl.a. kulturhistorisk synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär (jfr bestämmelserna i 3:12 PBL) och grupp IC övrig bebyggelse som tillmätts ett särskilt kulturhistoriskt värde.

Grupp II – Byggnad eller anläggning som inte går att hänföra till ovanstående nivå.

I grupp II ingår den del av bebyggelsen som är värderad men som inte har bedömts svara mot kraven i grupp I. Avgörande för en sådan bedömning kan t.ex. vara genomgripande ombyggnader eller andra förändringar som inneburit förvanskning av byggnaden eller anläggningen. Det bör noteras att det faktum att en byggnad eller anläggning hänförs till denna grupp inte innebär att det är fråga om bebyggelse som helt saknar kulturhistoriskt intresse. Så gott som all bebyggelse har något slag av kulturhistoriskt värde, men tyngden varierar. De värderingar som styr vad som betraktas som kulturhistoriskt värdefullt förändras också successivt, vilket innebär att sådan bebyggelse som idag inte tillmätts något särskilt kulturhistoriskt värde kan komma att göra det i morgon.

Slutligt ställningstagande till värdering m.m.

Det slutliga ställningstagandet till vilka byggnader som kan tillmätas särskilda kulturhistoriska värden – värderingen – är ett fristående moment. Värderingen görs först efter det att själva inventeringsarbetet är avslutat och då relevanta fakta och ett historiskt underlag tagits fram. De förslag till värdering som läggs fram för bedömning är utarbetade av den inventeringsansvariga institutionen. Förslagen diskuteras i värderingsgruppen (se "Kulturmiljövårdens bebyggelseregister – Beskrivning"). Därefter görs den slutliga värderingen.

Bilaga 2.

Blå heldragen linje =
Planområdets gränser

Orange streckat område = KM1 (Kulturmiljö Ec 6.1 Storby)
Brunt streckat område = KM2 (Landskapsintresse Storby-Eckerö)
Grönt skrafferat område = K1-9 /byggnadsgrupper och enskilda byggnadsgrupper
Orange heldragen linje = Postvägen

